

DEDE KORKUT DESTANLARINDA, AŞAMALI TEKRARLARIN ÜSLUP ÖZELLİKLERİNİ BİÇİMLENDİRİŞİ ÜZERİNE

*Kerime ÜSTÜNOVA**

ÖZET

Dede Korkut Destanlarında saptanan üslup özelliklerinin biçimlenişinde tekrarların rolü büyüktür. Tekrarlar, mesajların yerine ulaşması, bir başka deyişle iletişimin hedeflendiği biçimde sağlanması için vericinin sıklıkla kullandığı yöntemlerden biridir. Tekrarların bir kısmı, üzerinde fazla düşünmeden bulunacak; çabucak görülecek tarzdadır. Ancak amacı yalnız paylaşılacak bildiriye iletmek olmayan, dilin estetik boyutuna da hizmet eden, üslup özelliği olarak kullanılan ve bu nedenle sistemin içine gizlenen tekrar türleri de vardır. Aşamalı tekrarlarla kimi eksilteler böyledir. Onlarla âdeta sanat yapılır, anlam oyunları düzenlenir, anlatıma güzellik katılır. Verici ve alıcı; dilin gizeminin, büyüünün farkına onlarla varır. Dilin tadını onlarla alır.

Anahtar Kelimeler: Üslup, tekrar, aşamalı tekrar, eksilti.

ABSTRACT

On Staged Repetitions Forming Style Qualities in Dede Korkut Epics

Repetitions have a great role in formation of styling qualities established in Dede Korkut epics. Repetition is one of the methods transmitter uses frequently for delivering messages to the target, in other words achieving communication in the desired form. Part of the repetitions is in a form that can be found without much thinking and easily seen. However, there are also repetition types that don't only aim to transmit the statement to be shared, but also serve the esthetic dimension of the language, are used as a style quality and therefore hidden in the system. Staged

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

repetitions and some ellipses are this way. With them, an art is crafted, play on meanings is arranged and beauty is added to the expression. The receiver and transmitter realize the mystery and charm of the language via them. They get the taste of the language by them.

Key Words: Style, repetition, staged repetition, ellipsis.

Anlatımın etkili kılınmasının çeşitli yolları vardır. Verici, iletilerinin alıcıya hızlı ve istediği biçimde ulaşması için dilin ona sunduğu çeşitli yöntemlerden yararlanır. Tekrarlar, bunlardan yalnız biridir. Tam tekrar, eksik tekrar, sıfır tekrar, aşamalı tekrar vb. pek çok tekrar biçimi var iletişimde yararlandığımız. Bunların bir kısmı hemen fark edilecek kadar basit, bir kısmı ise fark edilmek için çaba isteyecek kadar gizemlidir. Âdeta sistemin içine gömülmüştür. Yüzey yapıya çıkarılması için üç boyutlu resme bakar gibi dilin anlam ve biçim boyutunda gezintiye çıkmak gerekir. Yani tekrar yapıldığını anlamak için derin yapıya inmek gerekir. Daha çok tekrarı gizlemeye yönelik, metne stilistik güzellik katma niteliği olan aşamalı tekrarların, tekrarlar içinde ayrı bir yeri vardır. Bunlar; yalnız yüzey yapıda ya da yalnız derin yapıda; yalnız biçimsel ya da yalnız anlamsal boyutta gerçekleştirildiği gibi bunların tümünü içerebilir; istenirse bir kısmıyla yetinilebilir.

Dede Korkut Destanları da doğal olarak her çeşit tekrarın yoğun biçimde kullanıldığı tarihî dil ürünleridir. Destanlarda tekrarların kullanımına, bunların özelliklerine yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır.¹ Bu çalışmada da karşılıklı konuşmaları içeren nazım parçalarında, üsluba biçim veren eksiltilelerle iç içe geçmiş aşamalı tekrarlar irdelenecektir.

Oya Külebi, “Metin düzeyindeki incelemelerde bağımsız tümcelerden söz edilemeyeceğinden ve tümcelerin metni oluşturmak için dizilip düzenlenmesi yazarın üslubuna bağlı olduğundan eksilti tümcelerinin üslup özelliğiyle ilgili olduğu görülmektedir.” (Külebi 1990: 132) diyerek eksiltinin metin düzeyinde üslup özelliklerini biçimlendirmede ne derece etkili olduğuna dikkat çeker.

Dilin tekrarı sevmediği, en az çaba ilkesi ve estetik gerekçelerle gereksiz gördüğü tüm tekrarlardan kaçtığı; bazı dil birimlerini yüzey yapıya çıkarmadan, anlamsal işlevlerini yerine getirmek üzere derin yapıda bıraktığı

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kerime Üstünova, Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler; Kerime Üstünova, Dil Yazıları (Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler, Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler); Osman Nedim Tuna, Türkçede Tekrarlar I-II; Ömer Zeki Defne, Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma vb.

bilinir. Doğal olarak tekrar yapılacağı zaman da bunu gizlemenin yolları aranır. Özellikle tam tekrarlardan kaçınılır. Buna rağmen kimi zaman ısrarla tekrarların üstüne gidilir. Eğer tekrarlar, doğru kullanılırsa metne zarardan çok yarar sağlar. Vurgulanmak istenen, okuyucunun odaklanması gereken veriler, tekrarlardan yararlanılarak sunulur. Eski bilginin gündeme gelmesi gereken durumlarda yine tekrarlardan yararlanılır. Tekrarlarla estetik değerlere ulaşılır, metne üslup zenginliği katılır.

Eksiltilerin² yoğun olarak kullanıldığı Dede Korkut Destanlarında aşamalı tekrarlarla iç içe geçmiş sıfır tekrarların, aynı zamanda metnin üslup özelliklerini oluşturduğu gözlenmektedir. Karşılıklı konuşmaların nazımla biçimlendirildiği destanlarda tekrarlar, ahenk unsuru olarak karşımıza çıkar.

Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu destanında tutsaklığı sona eren baba Kazılık Koca ile oğul Yiğenek arasındaki konuşmada dizelerin yüklendiği anlam ve duygu boyutu, tekrarların katkısıyla anlamsal ve biçimsel niteliğin zirvesine çıkar.

*kaytabanun mayasını yüklü kodum
ner-midür maya-mıdur anı bilsem
kara ilüm koyununu yüklü kodum
koç-mıdur koyun-mıdur anı bilsem
ala gözlü görklü halalum yüklü kodum
irkek-midür kız-mıdur anı bilsem* (Ergin 1994: 205)

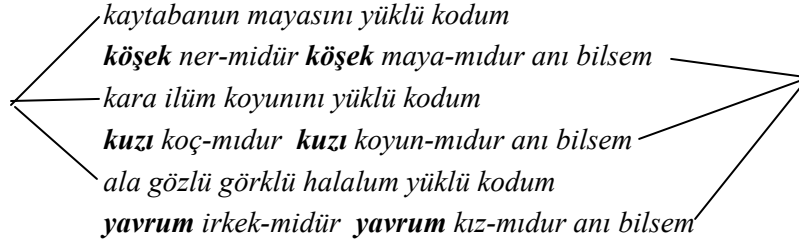
Her türlü tekrar çeşidinin yer aldığı altı dizelik bu metinde aşamalı biçimde kullanılan redifler aynı zamanda tam tekrar özelliği göstermektedir. 1, 3, 5. dizelerde *yüklü kodum*; 2, 4, 6. dizelerde *...mıdur anı bilsem* yapılarının ritmik tekrarının metne kattığı şiirsellik tartışılmaz. Diğer yandan dizelerde sistemli biçimde özne eksiltisi yapıldığı görülmektedir. Temel önermelerin öznesinin **ben** olduğu, “Yüklem özne ister.” kuralından ve yüklemdeki kişi ekinden (Yüklem, içinde özneyi barındırır.) kolaylıkla çıkarılacaktır. Dolayısıyla cümleler; **ben**.....*yüklü kodum* (1, 3, 5); **ben***anı bilsem* (2, 4, 6) biçiminde tamamlanabilir. Ancak 2, 4, 6. dizelerde iç cümle niteliği gösteren *ner-midür maya-mıdur* (2), *koç-mıdur*

² Eksilti yüzey yapıya çıkmayan, yani zamandan ve emekten tasarruf etme adına derin yapıda bırakılan boşluklara vericilerin yerleştirdikleridir. Bir diğer adı da “sıfır tekrar”dır. Eksiltinin tamamlanabilme, kestirilebilme özelliği olduğundan yüzey yapıdaki boşluklar herkes tarafından dil kuralları doğrultusunda doldurulmalıdır. Bu çalışmada eksiltiler koyu renkle yazılarak yüzey yapıda yer alanlardan ayrıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kerime Üstünova, Eksilti ya da Sıfır Tekrar, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1, s. 93-105.

koyun-mıdır (4), *irkek-mıdır kız-mıdır* (6) yapılarındaki özne eksiltisinin bağlamdan hareketle tamamlanması mümkün gözükmemektedir.

kaytabanun mayasını yüklü kodum
Ø ner-mıdır Ø maya-mıdır anı bilsem
kara ilüm koyununu yüklü kodum
Ø koç-mıdır Ø koyun-mıdır anı bilsem
ala gözlü görklü halalum yüklü kodum
Ø irkek-mıdır Ø kız-mıdır anı bilsem

Derin yapıda bırakılan ve boşlukların doldurulması; dil dışı göndermelere, yani ansiklopedik bilgilere, dönemin dil özelliğine bağlı olan eksilteler; *köşek*, *kuzı*, *yavrum* sözcükleriyle dolsa gerek.

Boşluklar alıcı tarafından doldurulduğunda, dizelerin birbirini hem biçimsel hem anlamsal olarak atlayarak A B A B A B biçiminde tekrarladığı ortaya çıkacaktır. İşte aynı dizgideki cümlelerin birbirini tüm tekrar çeşitlerini kaynaştırarak aşamalı olarak tekrar etmesi, Türkçenin kullanımındaki başarıyı ortaya çıkardığı gibi üslup güzelliği olarak da kendini göstermektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı destanında, Bayındır Han'ın ağ meydanında cenk edip boğa öldüren Dirse Han'ın oğluna ad verme töreni düzenlenir. Her zamanki gibi Dede Korkut gelir ve oğlana "Buğaç" adını verir. İşte bu tören anında Dede Korkut'un Dirse Han'a yönelttiği "soylama", destanlarda yer alan, tekrarların güzellik kattığı manzum parçalardan biridir.

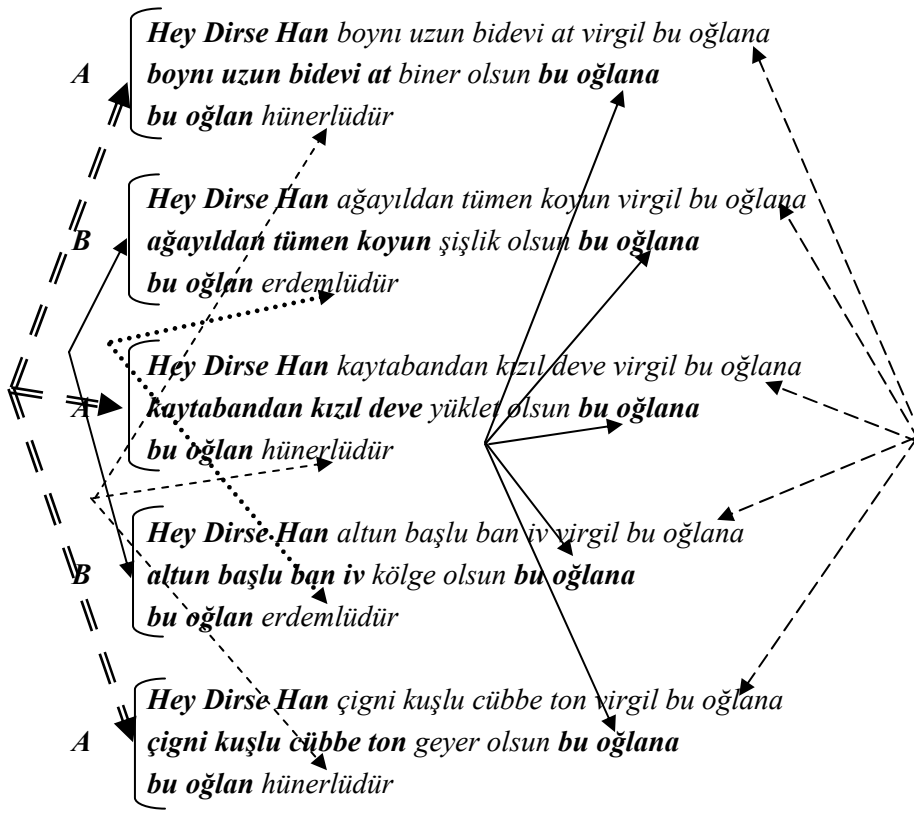
boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
biner olsun
hünerlüdür

ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
şişlik olsun
erdemlüdür
kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
yüklet olsun
hünerlüdür
altun başlu ban iv virgil bu oğlana
kölge olsun
erdemlüdür
çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
geyer olsun
hünerlüdür (Ergin 1994: 83)

Metinde birer ve üçer aşamalı tekrarlar, iç içe geçirilerek kullanılmıştır. Dizeler; her üç dizede bir biçim ve anlam bakımından birbirini tekrarlamaktadır. *virgil bu oğlana*, ... *olsun*, *hünerlüdür* yapıları, kendi içlerinde üçer aşamalı olarak ABC, ABC, ABC, ABC, ABC dizgisiyle yüzey yapıda yerini alır. Eksilteleri, dil içi göndermeler doğrultusunda yerine koyduğumuzda bunların da aşamalı biçimde kullanıldığı ortaya çıkacaktır. Derin yapıda bırakılan **Hey Dirse Han, bu oğlana, bu oğlan** dil birimlerinin eksilti olarak yüzey yapıya çıkarılışıyla tekrarın derin boyutu öne çıkar. Anlamsal olarak bir bütünü oluşturan bu üç dize de birer aşamalı olarak,

“Hey Dirse Han virgil bu oğlana; olsun bu oğlana; bu oğlan hünerlüdür”
“Hey Dirse Han virgil bu oğlana; olsun bu oğlana; bu oğlan erdemlüdür”

biçiminde A B A B A olarak kendini tekrarlar. Aşamalı tekrar oyununa hünerlü ve erdemli sözcükleri daha farklı tarzda beş dizede bir tekrarlanarak katılır. Diğer yandan *hünerlüdür* ile *erdemlüdür* birimlerinin dönüşümlü olarak kullanımı, tekrar yaparken bile tekrardan kaçma çabası olarak değerlendirilebilir. Her türlü tekrar çeşidinin iç içe geçirilerek ince ince işlendiği bu metnin güzelliğini değişik açılardan görebiliriz:

Sonuçta; a. Yalnız yüzey yapıda yer alan dil birimlerinin oluşturduğu estetik duruş ve bunlarla oluşturulan aşamalı, tam tekrarların akışı; b. Yüzey yapıya çıkmayıp derin yapıda bırakılan eksilteler yerlerine konduğunda her grupta aynı tarzın sürdürülmesinin yarattığı hoşluk; c. Yakın anlamlı kavramların aynı kurgu içinde düzenli biçimde tekrarının ortaya çıkardığı ahenk, metnin şiirselliğini artırmakta; dilin kurallarının işletimindeki ustalığı gözler önüne sermektedir.

Salur Kazan'ın İvi Yağmalandığı Boy'da Salur Kazan'ın yurdu, Kazan avdayken düşmanlar tarafından talan edilir; anası, karısı, çoluğu çocuğu esir alınır. Gördüğü rüya üzerine yurduna dönen Kazan, karşılaştığı manzarayla perişan olur ve haberleşme gereği duyar. Aşağıdaki metin, haber almak üzere Kazan'ın kurtla söyleşisinden alınmıştır.

*karanku akşam olanda günü togan
kar-ile yağmur yağanda er gibi turan*

*kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren
kızıl deve gördüğünde buzlaşduran
agça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan
arkasını urup berk ağılun ardın söken
karma ögeç semüzin alup tutan
kanlu kuyruk üzüp çap çap yudan
avazı kaba köpeklere gavga salan
çakmakluça çobanları dün-ile yügürden
ordumun haberini bilür-misin degil mana* (Ergin 1994: 101)

Örnek metinde Kazan Bey, niteliklerini içeren hitaplarla kurda seslenir. Her bir hitapta kurdun ayrı özelliklerini dile getirerek önce onu över. Sonra kurttan iki şey ister: a. Ordusuyla ilgili bir şey bilip bilmediğini söylemesini; b. Biliyorsa kendisine bildirmesini. Ancak isteğini okuyucuyu meraklandırmak adına son dizeye bırakmıştır. Eksilteleri dil kurallarından yola çıkarak tamamladığımızda ortaya çıkan tekrar tablosu, metnin biçimsel boyutu kadar anlamsal boyutunu da taçlandırmaktadır.

[Bu metinde eksilteleri tamamlarken özellikle iki şeye dikkat edildi: 1. Her hitap ardında bir cümle ister. Hitap söze başlangıçtır, hitap edilen kişi alıcıdır. Bu durumda vericinin mutlaka bir söyleyeceği, bildirisi olmalıdır. Bu yüzden her hitabın ardından “ordumun haberini bilür misin degil mana” eksiltisi getirildi. 2. Yüklemin içinde var olan gramer öznesi doğrultusunda her yüklem, bir sözlüksel özne ister. Sözlüksel özneler de hitapların yardımıyla tamamlandı.]

<i>karanku akşam olanda günü togan ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>karanku akşam olanda günü togan degil mana</i>	<i>B</i>
<i>kar-ile yağmur yağanda er gibi turan ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>kar-ile yağmur yağanda er gibi turan degil mana</i>	<i>B</i>
<i>kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren degil mana</i>	<i>B</i>
<i>kızıl deve gördüğünde buzlaşduran ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>kızıl deve gördüğünde buzlaşduran degil mana</i>	<i>B</i>
<i>agça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>agça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan degil mana</i>	<i>B</i>
<i>arkasını urup berk ağılun ardın söken ordumun haberini bilür-misin</i>	<i>A</i>
<i>arkasını urup berk ağılun ardın söken degil mana</i>	<i>B</i>

<i>karma ögeç semüzin alup tutan ordumun haberini bilür-misin</i>	A
<i>karma ögeç semüzin alup tutan degil mana</i>	B
<i>kanlu kuyruk üzüp çap çap yudan ordumun haberini bilür-misin</i>	A
<i>kanlu kuyruk üzüp çap çap yudan degil mana</i>	B
<i>avazı kaba köpeklere gavga salan ordumun haberini bilür-misin</i>	A
<i>avazı kaba köpeklere gavga salan degil mana</i>	B
<i>çakmakluça çobanları dün-ile yügürden ordumun haberini bilür-misin</i>	A
<i>çakmakluça çobanları dün-ile yügürden degil mana</i>	B

Örnek metinde sistemli bir biçimde yer alan aşamalı tekrarların ortaya çıkmasında eksiltelerin rolü unutulmamalıdır. Çünkü eksilteler, iki koldan yürütülen aşamalı tekrarları ortaya çıkarmaktadır. A harfiyle gösterdiklerimiz bir koldan, B harfiyle gösterdiklerimiz bir koldan kendilerini birer atlayarak tekrarlamaktadır. Eğer eksilteleri tamamlamasaydık aşamalı tekrarları görme şansını yakalayamazdık. Çünkü yüzey yapıda bulunmayan aşamalı paralelizm, derin yapıya çekilmiştir. Derin yapıda bırakılan ve tarafımızdan tamamlanan eksilteler, eğer yüzey yapıda olsaydı da metnin güzelliğine zarar veremezdi. Aksine dizelerin duygu yükünü artırır diye düşünmekteyiz. Tekrarlardan olabildiğince kaçan Türkçe, burada tekrarlarla anlam zenginliği yakalıyor. Tekrarlarla biçim zenginliği kazanıyor. Tekrarlarla üslup özelliği ediniyor; metne ritmik boyut katıyor. Tıpkı Fikret'in Yağmur şiirinde olduğu gibi, cama tıkr tıkr vuran yağmur damlalarının duyurduğu ahenk gibi.

Sonuç: Nazmın ve nesrin iç içe girdiği Dede Korkut Destanlarında olayların anlatımında nesirden; karşılıklı konuşmaların yer aldığı bölümlerde nazımdan yararlanıldığını tartışmakla birlikte benimsemekteyiz. Nazımla yazılmış bölümlerde sağlam ölçü ve kafiye olmasa da, manzum bölümler yetkin nazım özelliği göstermese de, nesrin nazma-nazmın nesre yaklaşımı gözlense de ya da bütün bunların nedeninin çok şeyde olduğu gibi manzum parçalarda da nazmın ilkin biçimini görmekte olduğumuzu düşünsek de değişmeyen bir gerçek vardır. O da nazım bölümlerinde anlatımın başka bir boyuta geçtiği, âdeta farklılaştığı, hem biçim hem anlam bakımından sanatsallık yüklendiğinin gözlendiğidir. İşte ölçü ve kafiyenin ritmik özellik kattığını göz ardı etmeden, bunda eksilti ve aşamalı tekrarların rolü büyüktür diyebiliriz.

Kaynakça

Aktaş, Şerif (1993). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları: Ankara.

- Defne, Ömer Zeki (1988). *Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Ergin Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: Ankara, S. 169.
- Gökyay, Orhan Şaik (1939). *Dede Korkut*, Arkadaş Basımevi: İstanbul.
- Külebi, Oya (1990). "Türkçede Eksilti Tümceleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7 / 1-2, Hacettepe Üniversitesi Yayınları: Ankara, s. 117-137.
- Tuna, Osman Nedim (1949). "Türkçede Tekrarlar I", *TDED*, C.III, No. 3-4, s. 429-447.
- Tuna, Osman Nedim (1950). "Türkçede Tekrarlar II", *TDED*, C.IV, No.1, s. 39-81.
- Üstünova, Kerime (1998) *Dede Korkut Destanlarında Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Üstünova, Kerime (1999). "Eksilti ya da Sıfır Tekrar", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Uludağ Üniversitesi Yayınları: Bursa, s. 93-105.
- Üstünova, Kerime (2002). *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Üstünova, Kerime (1998). "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, S. 557, s.398-406.
- Üstünova, Kerime (1997). "Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler", *Bilge Dergisi*, Ankara: TDTK AKM Yayınları, S. 13, s. 20-25.